

Nogle supplerende bemærkninger om dateringen af »En første og sidste Forklaring«

En replik til Poul Behrendt

I et bidrag til *Danske Studier* 2003 fremfører Poul Behrendt en kritik af tekstredegørelsen til Søren Kierkegaards *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), der indgår i *Søren Kierkegaards Skrifter*, bd. K7, København 2002, og hvis forfatter var Jette Knudsen, Kim Ravn og mig selv.¹ Behrendts artikel foreligger også i en engelsk version.² I sidstnævnte beskydes, desværre perifert, Kim Ravns og min artikel »The Genesis of 'A First and Last Explanation'«, *Kierkegaard Studies, Yearbook 2003*, Berlin & New York 2003, s. 419-452, der havde til formål at skærpe de tidligere pointer og at præsentere dem for et internationalt publikum samt som appendix at sætte en edition af samtlige forarbejder til »En første og sidste Forklaring«.

Kritikken tager sigte på at understøtte en antagelse om en kausalitet imellem den såkaldte Corsaraffære og »En første og sidste Forklaring«, der afslutter *Efterskriften* eller rettere bringes efter denne, og hvori Kierkegaard vedkender sig de mange pseudonymer i sit hidtidige forfatterskab. En afgørende forudsætning for Corsaraffæren som udløsende faktor vil naturligvis være, at den er indledt på et tidligere tidspunkt end tilblivelsen af »En første og sidste Forklaring«. Behrendt hævder derfor, at 'Forklaringen' skal være udtænkt og skrevet så sent som i februar måned 1846, hvorimod jo *Corsarens* første angreb på Kierkegaard satte ind den 2. januar. Jeg skal som en af tekstredegørelsens forfattere forsøge at svare kort på kritikken og samtidig råde bod på nogle misforståelser.

Lad mig indledningsvis bringe et dementi. I tekstredegørelsen udlægges termen 'bestille' forkert. Udtrykket »Bestiller« optræder i Bianco Lunos *Erindringsbøger*, dvs. protokollerne bevaret for årene 1844, 1846, 1847, 1848 og 1850, hvori de indkomne ordrer ('bestillinger') til trykkeriet blev registreret.³ Erindringsbogen for 1845 er gået tabt, men Kierkegaard-udgiveren H.P. Barfod har indhentet følgende oplysning: »Ifølge Meddelelse fra Bianco Lunos Bogtrykkeri 'bestille' S. K. 'Afslutt. uvidensk. Efterskr.' sammesteds d. 30. Dcbr. 1845.«⁴ I tekstredegørelsen læser man, at »det må formodes at referere til, at førstekorrektoren skulle foreligge færdigtrykt denne dato, og at SK i samme forbindelse har afgivet bestilling, dvs. truffet aftale, om oplag, papir, pris mv., da nu korrektoren var færdig, og bogens omfang var kendt.«⁵ Man bliver som bekendt klog af skade, og det har senere vist sig endog eftertrykkeligt, at 'bestilling' er identisk med indlevering af trykmanuskriptet til trykkeriet. I en journaloptegnelse, NB2:136, findes således følgende udsagn: »Imorgen bringes Manuscript i Trykkeriet.«⁶ Optegnelsen er dateret 16. august 1847, og ganske vist ikke dagen efter, men to dage efter, den 18. august, er det pågældende værk, *Kjerlighedens Gjerninger*, registreret i Bianco Lunos ordrebog med »Magister S. Kierkegaard« som »Bestiller«.⁷

Når nu denne tilbagekaldelse er på plads, må det samtidig anføres, at udlægningen af 'bestille' ikke var noget afgørende led i dateringen, blot et yderligere

led; men den ovennævnte artikel i *Yearbook* må på visse punkter ses som et korrektiv. Behrendts eget ærinde derimod er overhovedet et korrektiv til Kierkegaard selv, som lumskelig formodes at redigere sit levned og sin skrift i den ønskede retning, da jo eftertiden kigger med over skulderen. En sådan iscenesættelse skal jeg ikke give mig ind på at dementere eller det modsatte, da det er et kompliceret billede, der aftegnes, og det må i hvert enkelt tilfælde afvejes, hvad der kan holde. Men man kunne i det mindste som udgangspunkt prøve at tage Kierkegaard på ordet, og det er, hvad vi normalt gør, når vi i *Søren Kierkegaards Skrifter* giver os af med dateringer. Således også i tilfældet »En første og sidste Forklaring«. Hans egne direkte meddelelser om disse forhold står til troende, når ikke andet taler afgørende imod.⁸ Lad os derfor nøgternt genkalde os de relevante kendsgerninger og gøre os klart, hvad de kan bruges eller ikke bruges til.

Ifølge Kierkegaard blev trykmanuskriptet til *Efterskriften* afleveret medio december 1845: »Det hele Manuscript var indleveret i Bogtrykkeriet, Rub og Stub medio Dec. ell. saa 1845.« (JJ:414).⁹ Man kan af optegnelsens fortsættelse se, at »Rub og Stub« kun går på hovedmanuskriptet, ikke det interessante appendix; det hedder nemlig, at »'En første og sidste Forklaring' var henkastet paa et Stykke Papiir i det oprindelige Manuscript, men lagt til Side, for at udarbejdes og blev først afleveret saa sildigt som muligt, for ikke at ligge og flyve i et Bogtrykkerie.« Den anførte hale på tidsangivelsen for hovedmanuskriptets aflevering, »ell. saa 1845«, griber man klogelig fat i, da den giver rum for andre tolkninger end 'medio'. Og sandt nok: i artikeludkastet »En lille snaksom Yttring i Godmodighed« læser man følgende: »I den første Halvdeel af Dec. Maaned 1845 var Manuscriptet til min sidste Bog færdigt, og blev, som jeg altid har for Skik, heelt og holdent afleveret i Bogtrykkeriet et Par Dage før Juul.«¹⁰

Der er med Behrendt god grund til at undre sig over dette udsagn om en aflevering »et Par Dage før Juul«, når vi jo ved, at bogen blev 'bestilt' hos Bianco Luno den 30. december, og det ovennævnte eksempel med *Kjerlighedens Gjerninger* viste, at 'bestilling' faldt sammen med afleveringen.¹¹ Kan man imidlertid, når det gælder *Efterskriften*, nødvendigvis udelukke, at hovedmanuskriptet blev afleveret før jul, men at ordren først blev indskrevet den 30. december, da jo magisteren endnu manglede at aflevere sit tillæg til bogen? Behrendt leverer på en måde selv et argument i denne retning, når han fremdrager Kierkegaards senere notits i håndeksemplaret af *Efterskriften* om, at trykmanuskriptet »i de sidste Dage af Dec. Maaned 45 var afleveret til Luno heelt og holden.«¹² Ganske vist virker det påfaldende, at udtrykket 'helt og holdent' også bruges i det ovennævnte artikeludkast, svarende til 'rub og stub' i JJ:414, og at i disse tilfælde »En første og sidste Forklaring« ikke skulle være indbefattet; men samme ord kan bruges i forskellig betydning, og kan det ganske udelukkes, at 'Forklaringen' blev afleveret senest 30. december, hvorefter ordren blev indskrevet, måske var det endda aftalen, at tillægget skulle være færdigt før nytår, og at dette var »saa sildigt som muligt«? Herimod kan man indvende: hvorfor blev da hovedmanuskriptet afleveret ca. en uge før? Det skulle da lige være, hvis trykkeriet desuagtet havde villet tidligere i gang med sætningen af den store ordre; omtrent hele manuskriptet var tryklart, hvorfor det ville falde meget naturligt at indlevere materialet, så at arbejdet kunne gå i gang.

Forslag af denne art kan naturligvis affærdiges som spekulative – af samme grund optræder de ikke i tekstredigeringen – og så er det alligevel ikke andet end

nuancerede, forsigtige forsøg i retning af at yde Kierkegaards egne, tilsyneladende divergerende udsagn retfærdighed og at anlægge en positiv og åben attitude – frem for den stædige fastholden ved magisterens forfængelighed og fusk med sit eftermæle, akkompagneret af en stadig henvisning til 'forskningstraditionen', som var dette nødvendigvis altid en autoritet at læne sit hoved op ad.

Når det i øvrigt i JJ:414 hedder, at »En første og sidste Forklaring« ved afleveringen blev »lagt til Side, for at udarbejdes«, kan man spørge sig, hvad dette skal betyde. Udtrykket bruges undertiden i andre sammenhænge også om senere kladder og renskrifter og skal altså ikke nødvendigvis tages som udtryk for, at en tekst skal påbegyndes fra grunden. At det forholder sig således, fremgår jo også klart af JJ:414: »'En første og sidste Forklaring' var henkastet paa et Stykke Papiir i det oprindelige Manuscript«, og her begynder vi at nærme os sagens kerne: at 'Forklaringen' var planlagt og besluttet, længe før der overhovedet var tænkt på optræden i *Corsaren* eller for den sags skyld P.L. Møllers artikel i *Gæa*.¹³

Behrendt bærer ved til eget bål, når han indrømmer, at det tidligste udkast, der rummer hele kimen til 'Forklaringen', »godt kan tænkes udarbejdet samtidig med de første udkast til *Efterskriften* fra april-maj 1845«. Alligevel er han ikke villig til at anse bemeldte udkast for et udkast, da han jo helst vil, at 'Forklaringen' skal være skrevet et lille år efter, dvs. i februar 1846. Han vedgår desuagtet, at dette papir er identisk med udkastet, der i tekstredigørelsen kaldes ms. 24.1. At det vitterlig blev »lagt til Side«, som skrevet står i JJ:414, og eksisterer, finder Behrendt spøjst nok yderligere bestyrket, ved »at det omtalte stykke papir med første udkast til Kierkegaards vedgåelse af forfatterskabet stadig findes – ikke at forveksle med første udkast til 'Forklaringen'«. ¹⁵ Jeg kan ikke andet end finde det temmelig gådefuldt, at han omhyggeligt afviser det tidligste udkast som et udkast, når det som sagt tydeligt rummer kimen til den endelige version. Hvad kan forklaringen være anden, end at en så tidlig foreteelse intet kan have at skaffe med Corsaraffæren, hvorfor Behrendt nok helst så, at pågældende manuskript slet ikke fandtes, men det gør det.

Han glemmer også at forholde sig til et andet indicium for, at Kierkegaard meget tidligt puslede med tanker om ophævelse af pseudonymiteten, nemlig journaloptegnelsen JJ:363 fra sommeren 1845, hvis overskrift »*Et muligt Slutningsord til alle de pseudonyme Skrifter*« tydeligt peger i samme retning.¹⁶ Endvidere gør han sig skyld i misforståelser, når det gælder førstekorrekturen. Han hævder således, at »det af førstekorrekturen fremgår, at 'Forklaringen' blev affattet efter indleveringen af det øvrige manuskript«. ¹⁷ Meget vel, men hvordan skulle det kunne fremgå af førstekorrekturen? At 'Forklaringen' i denne blev trykt i samme ark som indholdsfortegnelsen, hvad enten det skete ved en fejl fra sætterens side eller af praktiske grunde, udsiger intet som helst om tilblivelsen, kun om rækkefølgen i sætteriet, hvor den er blevet sat til sidst sammen med indholdsfortegnelsen.

Vægtlægningen på *Gæa*-artiklen fra Behrendts side er i øvrigt ejendommelig, da kritikken heri ikke er spidsere mod Kierkegaard end mod de andre behandlede forfattere; P.L. Møller var ikke specielt efter Kierkegaard, og omtalen er ikke kun negativ. Det kunne da heller ikke udløse »En første og sidste Forklaring«, der jo allerede forlængst var planlagt og udkastet som afslutning på værket og i øvrigt på forfatterskabet, og der er således ingen årsagssammenhæng mellem *Gæa* og

'Forklaringen'. Kierkegaard tager sig kritikken af *Stadier paa Livets Vei* nær, men reagerer i form af et polemisk udfald mod P.L. Møller i *Fædrelandet* 27. december, »En omreisende Æsthetikers Virksomhed, og hvorledes han dog kom til at betale Gjæstebudet« af Frater Taciturnus, og det er i dette indlæg, bemærkningen falder om, at han gerne vil i *Corsaren*. Dette sker første gang og eftertrykkeligt 2. januar 1846, og 10. januar følger Frater Taciturnus' anden artikel i *Fædrelandet*, »Det dialektiske Resultat af en literair Politi-Forretning«. Forfatterskabet til de to artikler mod P.L. Møller og *Corsaren* vedkendes i »En første og sidste Forklaring«, men med den fælles datering »Januar 1846«, hvorfor »K7-forfatterne«, denne tilbagevendende *belua multorum capitum*,¹⁸ rimeligt antog, hvad man i den anledning meget vel kunne antage, at Kierkegaard ved den endelige udarbejdelse af 'Forklaringen' endnu ikke kendte tidspunktet for artiklernes offentliggørelse, og at udarbejdelsen derfor måtte være sket tidligere. Behrendts argumenter herimod er ikke overbevisende, herunder at januar »under alle omstændigheder har været acceptabel som dækkende også for ultimo-december produkter.«¹⁹

I journaloptegnelsen NB:7 kan man læse følgende om artiklernes tilblivelse: »Artiklen mod P. L. Møller var skrevet i megen Frygt og Bæven, jeg brugte Helligdagene dertil, og forsømte hverken at gaae i Kirke eller at læse min Prædiken for at danne den regulerende Modstand. Ligesaa Artiklen mod Corsaren.«²⁰ Spørgsmålet om, hvad »Ligesaa« skal vise tilbage til – »i megen Frygt og Bæven«, »Helligdagene«, »gaae i Kirke«, »læse min Prædiken« – står naturligvis åbent for fortolkning.²¹ Under alle omstændigheder kan det ikke afvises, at artiklen mod P.L. Møller blev skrevet i julen. Hvorvidt Kierkegaard på forhånd havde taget højde for, at han *ville* komme i *Corsaren*, så snart han lod et ord falde offentligt derom, kan vi ikke vide. Men hvad end resultatet af disse spekulationer bliver, er der overhovedet lige så gyldige grunde til at antage, at disse sager, inklusive *Corsaren*, ikke har noget afgørende at skaffe med »En første og sidste Forklaring«, der allerede forlængst var planlagt og udkastet, og dette er der grund til at fastholde. Det tidligere omtalte udkast er måske alligevel, hvad Behrendt har i tankerne, når han i sin artikels begyndelse henviser til 'Forklaringen' som »forfatterskabets hidtil hemmeligholdte note.«²² Adverbiet 'hidtil' angiver en forudgående eksistens for udkastets vedkommende, og derfor overrasker det, at Behrendt lægger sig efter at lægge afstand til det og efter bedste evne at reducere det til noget, der helst ikke skulle være der. Mindst lige så overraskende er hans påstand om, at der ikke skulle findes nogen *renskrift* til »En første og sidste Forklaring«. Imidlertid lader denne påstand sig modbevise forholdsvis simpelt: *renskriften* befinder sig i Kierkegaard Arkivet, B pk. 21. Det dernæst følgende argument, at mængden af rettelser i manuskriptet skulle gøre det til en kladde, må af enhver, der har et mere indgående kendskab til Kierkegaards papirer, afvises som åbenlyst urigtigt. At manuskriptet ikke er tilstrækkelig pænt, ser Behrendt som udtryk for 'tidnød'; men kunne netop denne iagttagelse ikke lige så vel tale for en hurtig færdiggørelse mellem jul og nytår? Er dette mindre plausibelt end begyndelsen af februar?

Ifølge Poul Behrendt er det slet ikke plausibelt, for der skal jo være en sammenhæng mellem Corsaraffæren og »En første og sidste Forklaring«. Det er alt om at gøre at få dateringen af 'Forklaringen' henlagt så sent som muligt. Her be-

gynder man samtidig at forstå, at *des Pudels Kern* er en underliggende, uomtalt dagsorden, som retfærdiggør endog en skævvridning af fakta om nødvendigt, og denne dagsorden er en kunstfærdig teori om 'dobbelkontrakten' om løgn og sandhed i forholdet mellem forfatter og læser. Desværre har jeg ikke kendskab til, hvordan den tænkes brugt i forhold til Corsaraffæren og »En første og sidste Forklaring«, ud over hvad man nok simpelt kan formode, at ophævelsen af pseudonymiteten er en ophævelse af 'kontrakten'; hvorvidt 'menigmands' angreb i *Corsaren* er et brud på kontrakten, skal jeg ikke kunne sige. Jeg skal ikke her indlade mig på lignende spekulationer, herunder refleksioner over en 'solipsistisk skrive-situation'; men jeg glæder mig naturligvis ligesom andre til at se resultatet af Behrendts forskning på dette felt. Det er denne hemmelige spekulative dagsorden, der gør argumentationen vanskelig at forholde sig til, og den virker så meget desto mere søgt, når Kierkegaards egne udsagn om tilblivelsen om nødvendigt tilsidesættes for at få konstruktionen til at bære.

Naturligvis står det enhver frit for at betvivle kilderne: var Kierkegaard en uredelig fuskler, der iscenesatte dette afgørende moment i sin tilværelse og bevidst ledte eftertiden på vildspor? Denne fortsatte diskussion vil jeg tillade mig at overlade til relevante litteraturusser, men med en forsigtig opfordring til, at man i kierkegaardsk ånd forholder sig tilpas dialektisk nuanceret og ikke så ensporet corsarfikseret som sket. Kierkegaard havde forudset en fremtidig sammenkobling af 'Forklaringen' med Corsaraffæren, da han i marginalnoten til den omtalte optegnelse JJ:414 skrev: »Jeg har et Øieblik været raadvild, om jeg ikke af H: t: Omstændighederne (Corsar-Vrøvlet og Bysnakken) skulde lade Vedgaaelsen af mit Forfatterskab ude, om jeg ikke skulde i det Trykte bemærke ved Datoernes Angivelse, at det Hele var ældre, end alt dette Vrøvl. Men, Nei! Jeg skylder Sandheden netop intet Hensyn at tage til alt Sligt, og gjøre Alt som det har [været] bestemt«. Meget kunne tyde på, at »Corsar-Vrøvlet« ikke blot, som påvist i en nyere fremstilling, varede ved omtrent til Kierkegaards død, men at en moderne afart heller ikke har vist sig så let at få bugt med.

Noter

1. Poul Behrendt, »Søren Kierkegaards fjorten dage. Kronologien bag vendepunktet i Søren Kierkegaards forfatterskab – i anledning af Tekstredigørelsen for 'Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift', SKS K7«, *Danske Studier* 2003, s. 173-204.
2. »Søren Kierkegaard's Fortnight. The Chronology of the Turning Point in Søren Kierkegaard's Authorship. A Critique of the Critical Account of the Text to *Concluding Unscientific Postscript* in SKS K7«, *Kierkegaard Studies, Yearbook 2004*, Berlin & New York 2004, s. 536-564.
3. Erindringsbøgerne findes hos Aller Press, arkiv for Bianco Lunos Bogtrykkeri.
4. Udhævelserne og forkortelserne er Barfods; jf. *Af Søren Kierkegaards Efterladte Papirer. 1844-1846*, København 1872, s. 269. Behrendt opfatter »Ifølge Meddelelse fra Bianco Lunos Bogtrykkeri« som Barfods selvsyn af den nu forsvundne erindringsbog for 1845 og anser dette for en »vigtig konklusion«, jf. »Søren Kierkegaards fjorten dage«, s. 189. Det forekommer lidet sandsyn-

ligt, at Barfod skulle have set den originale erindringsbog; snarere har han fra Ålborg, hvor han befandt sig, indhentet oplysningen pr. post og altså på anden hånd med den heraf følgende usikkerhed.

5. SKS K7, København 2002, s. 79.
6. SKS 20, København 2003, s. 194.
7. Bianco Lunos *Erindringsbog for 1847*, løbenr. 629. For iagttagelsen takkes min kollega Niels W. Bruun, der blev opmærksom på eksemplet under vores udarbejdelse af tekstredigeringen til *Kjerlighedens Gjerninger* (SKS K9).
8. For at tage et simpelt eksempel, en objektivt konstaterbar fejl: han har et sted dateret en journaloptegnelse 29. februar uden at befinde sig i et skudår.
9. SKS 18, København 2001, s. 278.
10. *Søren Kierkegaards Papirer* VII 1 B 69, s. 252. Det samme aflæses af udkastet »En lille faktisk Oplysning«, hvor der også tales om aflevering »nogle Dage før Juul«, jf. *Papirer* VIII 1 B 71. Man bemærker samtidig, at trykmanuskriptet, således som det er almindeligt hos Kierkegaard, efter færdiggørelsen ikke afleveres med det samme til trykkeriet.
11. Man kunne dog hæfte sig ved, at Kierkegaard ville aflevere manuskriptet til *Kjerlighedens Gjerninger* 'i morgen', og at det først blev indført i erindringsbogen to dage efter. Enten har han vitterlig først været omkring trykkeriet to dage efter, altså ikke som planlagt 'i morgen' men i overmorgen, eller det er måske ikke fuldstændig utænkeligt, at man ikke altid var påpasselig med, at ordren blev indført i bogen og formaliseret, straks manuskriptet kom ind ad døren. Det sidste postulerer jeg ikke, jeg nævner det blot som en mulighed.
12. Citeret i SKS K7, København 2002, s. 88. Håndeksemplaret findes i Kierkegaard Arkivet, B pk. 23.
13. Artiklen »Et Besøg i Sorø« i *Gæa, æsthetisk Aarbo*g 1846, der udkom 22. dec. 1845.
14. »Søren Kierkegaards fjorten dage«, s. 180.
15. *Ibid.*, s. 178.
16. SKS 18, København 2001, s. 259 f.; jf. SKS K7, København 2002, s. 70.
17. »Søren Kierkegaards fjorten dage«, s. 194.
18. I en fodnote anføres dog tekstredigeringens forfatternavne.
19. »Søren Kierkegaards fjorten dage«, s. 187.
20. SKS 20, København 2003, s. 15 f.
21. »Søren Kierkegaards fjorten dage«, s. 185.
22. *Ibid.*, s. 173.
23. *Ibid.*, s. 196.

Finn Gredal Jensen